

וְלֹא אֶתְכֶם לְבַדְכֶם אֲנֹכִי כָרַת אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת הָאֱלֹהִים הַזֹּאת, כִּי אֶת אֲשֶׁר יִשְׁנוּ פֹה עִמָּנוּ עַמֵּד הַיּוֹם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֶת אֲשֶׁר אֵינָנוּ פֹה עִמָּנוּ הַיּוֹם (כט, יג-יד).

אונקלוס: ולא עמכון בלחודיכון אנא גזר ית קימא הדין וית מומתא הדא, ארי ית מן דאיתוהי הכא עמנא קאים יומא דין קדם יי אלהנא וית מן דליתוהי הכא עמנא יומא דין.

פעמיים תרגם אונקלוס בפסוק יד את "את" במקבילתה המילולית הארמית "ית". לכאורה היה לו לתרגם 'ארי עם מן דאיתוהי... ועם מן דליתוהי', כמו שתרגם את "אתכם" למעלה פסוק יג, "עמכון". כך רגיל אונקלוס לתרגם כל "את" המשמשת לצרף ולא כסמן הפעול, כגון "וְהִנְנִי מְשַׁחֲתִים אֶת הָאָרֶץ" (בראשית ו, יג) – "והאנא מחבילהון עם ארעא". ובהקשר דומה לשלנו, "וְאֲנִי הִנְנִי מְקִים אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֶת זֶרְעְכֶם אֲחִירִיכֶם" (שם ט, ט) – "ואנא האנא מקים ית קימי עמכון ועם בניכון בתריכון"; "לֹא אֶת אֲבֹתֵינוּ כָרַת ה' אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת כִּי אֶתְּנוּ אֲנַחְנוּ אֵלֶּה פֹה הַיּוֹם כְּלָנוּ חַיִּים" (למעלה ה, ג) – "לא עם אבהתנא גזר יי ית קימא הדין אלהין עמנא אנחנא אלן כא יומא דין כולנא קיימין".

אפשר שבדומה ל"את" העברית עשויה גם "ית" הארמית להכיל, ולו בדוחק, את הוראת הצירוף, ואונקלוס העדיף להבחין את "את" שבמקור מן "עמנו" המופיעה אתה באותו פסוק. אך אולי הייתה לאונקלוס מגמה שתלמדנו איך חלה הברית עלינו היום.

רש"י מפרש כמצופה ש"את אשר" משמע 'עם אשר', וכותב בד"ה ואת אשר איננו פה – "ואף עם דורות העתידים להיות". דקדק רש"י לומר "להיות" ולא 'להיוולד' כדי לכלול גם גרים שעתידיים להתגייר, שאף עמם נכרתה הברית. שכן שנוי בברייתא שבועות לט, א: "'כִּי אֶת אֲשֶׁר יִשְׁנוּ פֹה' – אין לי אלא אותן העומדין על הר סיני. דורות הבאים וגרים העתידין להתגייר מניין? תלמוד לומר, 'וְאֶת אֲשֶׁר אֵינָנוּ פֹה'". כולנו מושבעים ועומדים "מהר סיני" (יומא עג, ב) ומן הברית בערבות מואב שכפלה את ברית סיני.

כיצד? לפי מדרש תנחומא (נצבים ג, ובקירוב יתרו יא): "'וְלֹא אֶתְכֶם לְבַדְכֶם' אלא אף הדורות העתידין לבוא היו שם באותה שעה... אמר רבי אבהו בשם ר' שמואל בר נחמני, למה כתיב 'כִּי אֶת אֲשֶׁר יִשְׁנוּ פֹה עִמָּנוּ עַמֵּד', וְ[אֵילוּ] אֶת אֲשֶׁר אֵינָנוּ פֹה עִמָּנוּ [לא כתוב בו 'עומד']? לפי שהנשמות היו שם ועדיין גוף לא נברא. לכך לא כתיב בהן עמידה." ועל גרים אמרו בשבת קמו, א, "אף על גב דאינהו לא הוו מזליהו הוו".

כך למדרשו. ולפשוטו אף שאדם פרטי אינו מחייב את בניו, רשאי קהל שלם מוגדר לקיים ולקבל "עליהם ועל זרעם ועל כל הגללים עליהם", כלשון מגילת אסתר ט, כז. כן עשו היהודים בימי אחשוורוש, ולפניהם בימי יהושע אמרו "הָעַם אֵל יְהוֹשֻׁעַ אֶת ה' אֱלֹהֵינוּ נַעֲבֹד וּבְקוֹלוֹ נִשְׁמָע, וַיִּכְרַת יְהוֹשֻׁעַ בְּרִית לָעָם בַּיּוֹם הַהוּא" (יהושע כד, כד-כה), ואחריהם שבי ציון בראשות עזרא הכהן כרתו אמנה ובאו "בְּאֵלֶּה וּבִשְׁבוּעָה לָלֶכֶת בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נִתְּנָה בְּיַד מֹשֶׁה עֶבֶד הָאֱלֹהִים וּלְשֹׁמֵר וּלְעֹשֹׂת אֶת כָּל מִצְוֹת ה' אֲדֹנֵינוּ וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקָּיו" (נחמיה י, ל). אבות משפחות הכהונה החליפו את זכויות המשמרות ביניהם, ככתוב, "חֶלֶק כְּחֶלֶק יֵאָכְלוּ לְבַד מִמֶּכְרֵיוֹ עַל הָאֲבוֹת" (דברים יח, ח; ראה סוכה נו, א). "וְלֹא הָכּוּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (את הגבעונים) כִּי נִשְׁבָּעוּ לָהֶם נְשִׂאֵי הָעֵדָה בְּה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (יהושע ט, יח). "עשרה תנאין התנה

יהושע" שעל מנתם "הנחיל יהושע לישראל את הארץ" (בבא קמא פ, ב – פא, ב). "והגזירות הפלנו על קרבן העצים הכהנים הלויים והעם להביא לבית אלהינו לבית אבותינו לעתים מזמנים שנה בשנה" (נחמיה י, לה), ש"כשעלו בני הגולה לא מצאו עצים בלשכה, ועמדו אלו (המשפחות המנויות במשנה תענית כו, א) והתנדבו משלהם. וכך התנו נביאים שביניהן, שאפילו לשכה מלאה עצים יהיו אלו מתנדבין משלהן" (ברייטא שם כח, א). "רשאי בני העיר להתנות על המדות ועל השערים ועל שכר פועלים ולהסיע על קיצתן" (בבא בתרא ח, ב, ובהרחבה בתוספתא לבבא מציעא פרק יא). ואפילו איגוד טבחי העיר או צבעים ונחתומים וספנים מתנים ביניהם והסכמתם מחייבת גם את שיתווספו למקצועם (על פי בבא בתרא שם ותוספתא לבבא מציעא שם), "שכל חבורה שהם בני ענין אחד הרי [הם] כעיר בפני עצמה", ו"דבר ברור הוא שהציבור רשאים לגדור ולתקן תקנות ולעשות הסכמות כפי מה שיראה בעיניהם, והרי הוא קיים כדין התורה" (שו"ת רשב"א ד, קפה). אב לכולם קבלת התורה.

יש שתי דרכים להבין את תוקף קבלת הקהל על הבאים. אפשר שהיא חלה לא על אישים אלא על הציבור כישות קיבוצית, ואם אמנם "דור הלך ודור בא" (קהלת א, ד), הציבור לעולם עומד. לפיכך אין בין נמצאים היום לנמצאים מחר. ומאליה תעלה עוד תשובה לשאלה מדוע בתוכחות ודברי הברית לא הוזכרו בביאור גמול ועונש לעולם הבא. כי נועדו התוכחות להיות "אלה" להשבעת הציבור עם "העתידים להיות", ורק ייעודי העולם הזה, מלחמה ושלוש או רעב ושובע, אורעים לציבור יחדיו, בעוד לעולם הבא "כל אחד ואחד נכוה מחופתו של חבירו" (בבא בתרא עה, א).

או שמא חלה קבלת הקהל על אישיהם, אבל מפני שציבור הם יכולים הם ומוטל עליהם לדאוג בתקנותיהם לא בלבד לטובת עצמם אלא גם לחבריהם שלא שותפו בהסכמה, אם מפני שנעדרו בשעתה, אם שטרם נבראו, ו"זכין לאדם שלא בפניו" (עירובין מו, ב). ואף שכרוכה חובה עם הזכות, כגון וויתור שכופה התקנה או קנס שהיא גובה מן המפר אותה, "הפקר בית דין" או הקהל "הפקר" (יבמות פט, ב; ראה תשובות הגאונים שערי צדק ד, ד, טז; ריטב"א בבא בתרא ט, א, ומאירי שם ח, ב; מרדכי בבא בתרא תפ; שולחן ערוך חו"מ ב, א). אין אדם נולד יחיד בעולמו ולא ראשון, וכמו שהוא יורש נכסים שצברו אבותיו ונהנה מעמל הבאים לפניו ומכל התשתיות שהכינו, כך הוא יורש את תקנותיהם שתיקנו בעבורם ובעבורו.

על "ולהסיע על קיצתן" כותב רש"י, "לקנוס את העובר על קיצת דבריהם ולהסיעם מדת דין תורה" (בבא בתרא ח, ב). אם הנוסח תקין, להסיע הוא כנראה שם הפועל. מתנים על הסעת קיצתם, כלומר לקנוס את שיסיע את הקיצה. ומאן יסיעה? "מדת דין תורה", שיליו עליה שאינה כדת בעוד היא דין תורה באמת. קדמונים הסיעו את לשון רש"י לכוונה אחרת. ריטב"א: "[מתנים] שיסיעוהו מדין תורה, או מממונו, או מן העיר" (שם). ונימוקי יוסף: "שיש להם רשות לקנוס שלא מדין תורה" (שם ו, ב, בדפי הרי"ף). הקנס עצמו הפך הסעה והתרחקות מדין תורה, מפני שבני העיר קבעוהו ואינו הלכה בישראל. (אולי מהרגשה שהפירוש דחוק מוסיף ריטב"א, כבשפה רפה שלא לדחות במפגיע את המסור מרש"י, שקנס מסיע את הנקנס גם במובן הפרדתו מממונו או גירושו מן העיר.) תקנות בני העיר הן לרש"י דין תורה כאשר לראשונים אחרים הן הפכו.

הסכמת בני העיר או איגוד מקצועי שרירה רק "היכא דליכא אדם חשוב, אבל היכא דאיכא אדם חשוב לאו כל כמיניהו (אין בסמכותם) דמתנו" (בבא בתרא ט, א). משמע בספר המקח והממכר לרב האי גאון, שער ס, שהיכן שיש חכם הכל תלוי בו. ויותר מבואר ברמב"ם הל' מכירה יד, יא: "במה דברים אמורים במדינה שאין בה חכם חשוב לתקן מעשה המדינה ולהצליח דרכי יושביה. אבל אם יש בה אדם חכם חשוב אין התנאי שלהן מועיל כלום ואין יכולין לענוש ולהפסיד על מי שלא קיבל התנאי, אלא אם כן התנה עמהם ועשו מדעת החכם." ואילו לרמב"ן (שם) התקנה היא לעולם של האיגוד, אלא שבמקומו של חכם יש ליטול רשות ממנו, שמא תסב התקנה הפסד לשאר בני העיר. (מסתבר שלרמב"ן לא סויגו אלא תקנות אנשי מקצוע, אבל בני העיר מתקנים כרצונם אפילו בפני חכם.) ובריטב"א: "אבל איכא אדם חשוב בעיר אין להם רשות לעשות שום תנאי זולתו, או מפני כבודו או כדי שיראה שיעשו כראוי ושאינן בו הפסד לבני העיר" (שם; ראה גם לשון רשב"א בתשובה הנזכרת).

יש לפלפל שאם קבלות ציבור הן עיצוב ישותו, הינן מעין דין תורה, שכל מהות כל ציבור בישראל הוא צורת עמידתו לפני ה' וחלקו בתורתו, ותקנת הציבור היא מיטוב העמידה. צריכה התקנה לחכם כמו שציוותה התורה דרך כלל, "שִׁאֵל אֲבִידָה וְיִגְדֹּד וְקִנְיָדָה וְיִאֲמְרוּ לָךְ" (דברים לב, ז; ראה שבת כג, א). באין חכם ניתן רק לקוות שינהג הציבור בחכמת חכמים שאולי התחלחלה עדיהם, כאילו את שליחות החכמים הם עושים. אך אם תקפות הקבלות על האישים שהתקבצו, בגין תועלת להם ולאישים שיתווספו לקיבוצם מחר, יחליטו הם מה תועלתם ורצונם, ואין להחליטה חפיפה עם דין תורה.

יתכן שאונקלוס נוטה להבנה השנייה. מילת היחס 'אֵת' קרובה ל'אֵל' ומופיעה לפעמים תמורתה, כמו "רַד אוֹתוֹ" (מלכים ב א, טו) שמשמעו 'אליו'. היא מובילה פועל יוצא אל מושאו. גם כשתופיע בהוראת 'עם', היא לא תאחד לגמרי את פלוני ואלמוני, אלא תורה שהאמור בפלוני מובל אף אל אלמוני ופושט לו. תחילת הברית "אֶתְכֶם לְבִדְכֶם", "עמכון" באיחוד מלא, שאתם המקבלים אותה. אבל "אֲשֶׁר אֵינְנוּ פֹה עִמָּנוּ הַיּוֹם" הלא אינו, כאמור, "עִמָּנוּ" במחיצתנו, ובכל זאת תיכרת הברית ותגיע, בתיווך הנמצאים, "ית מן דליתוהי הכא". להשוות את צלעי המשפט תרגם אונקלוס גם "אֵת אֲשֶׁר יֵשְׁנוּ פֹה", "ית מן דאיתוהי הכא".

ובשבת פח, א: "'וַיִּתְּצֻבּוּ בְּתַחֲתִית הָהָר' (שמות יט, יז) – אמר רב אבדימי בר חמא בר חסא, מלמד שכפה הקדוש ברוך הוא עליהם את ההר כגיגית ואמר להם, אם אתם מקבלים התורה מוטב, ואם לאו שם תהא קבורתכם. אמר רב אחא בר יעקב, מכאן מודעא רבה לאורייתא. אמר רבא, אף על פי כן הדור קבלוה בימי אחשורוש, דכתיב, 'קִיְמוּ וְקִבְּלוּ הַיְּהוּדִים' (אסתר ט, כז) – קיימו מה שקיבלו כבר." תוספות ד"ה מודעא נתקשו שהרי חזרו וקיבלו את התורה בערבות מואב ובהרים גריזים ועיבל בלי שנכפה הר עליהם, והשיב ר"ת שכיון שגם קבלות אלה "על פי הדיבור היו" הן נחשבו "כבעל כרחם". לפי הצידוד שקבלה מחייבת את הדורות הבאים משום שאבותיהם קיבלוה כנציגי הבנים ולטובתם, ניתן אולי להוסיף שכפיית ההר הוכיחה שלא כנגד הטבה קיבלו ישראל את התורה מעיקרה. ואף שחזרו וקיבלוה בלי מכריח בערבות מואב, שמא גם אז קיבלוה מאמיתתה ולהכניס ראשם בעול אדון העולם. עדיין ייטען אפוא שראשונים לא קיבלו את התורה כזכייה כדי לזכות לאחרונים שלא בפניהם, ומכאן מודעא רבה לנו

היום אם לא לאבותינו מקדם. אבל בימי אחשוורוש שבו וקבלוה "מאהבת הנס שנעשה להם" (רש"י לשבת שם ד"ה בימי), משום הטובה השלמה שירדה עמה, שכן הוברר ש"אף גם זאת בְּהִיּוֹתָם בְּאֶרֶץ אֲיִיָּהֶם", גולים מארץ זבת חלב ודבש, "לֹא מֵאֲסָתִים וְלֹא גְעֻלָּתִים לְכַלֶּתָם לְהַפִּיר בְּרִיתִי אִתָּם" (ויקרא כו, מד), והקב"ה מצילנו מיד העומדים עלינו. אז זכו אבותינו ומגו דזכו לנפשיהו זכו נמי לדידן.

לא יאבֶּה ה' סֶלַח לוֹ כִּי אָז יַעֲשֶׂן אֶף ה' וְקִנְאָתוֹ בְּאִישׁ הַהוּא וְרַבְּצָה בּוֹ כָּל הָאֲלֹהִים
הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַזֶּה, וּמָחָה ה' אֶת שְׁמוֹ מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. וְהִבְדִּילוּ ה' לְרַעְיָה מִכָּל שַׁבְּטֵי
יִשְׂרָאֵל, כָּכָל אֲלוֹת הַבְּרִית הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה (כט, יט-כ).

פּוֹתַח הַכְּתוּב בַּעֲוֹנֵשׁ "אִישׁ" פְּרִטִי אֵד מִיד מַעֲוֹרִבִים עִמּוֹ שֶׁבֶט שֶׁלֵם אֲשֶׁר "[י]בְדִּילוּ ה' לְרַעְיָה מִכָּל שַׁבְּטֵי
יִשְׂרָאֵל". לְבִסּוֹף יִישָׁאֵל מִפִּי "כָּל הַגּוֹיִם, עַל מָה עָשָׂה ה' כָּכָה לְאַרְצָךְ הַזֹּאת" נַחֲלַת הָעָם כּוֹלוֹ. כִּיצַד?

נֹאמֵר לַמַּעֲלָה, "פֶּן יֵשׁ בָּכֶם אִישׁ אוֹ אִשָּׁה אוֹ מִשְׁפָּחָה אוֹ שַׁבֵּט אֲשֶׁר לִבָּבוּ פָּנָה הַיּוֹם מֵעַם ה' אֱלֹהֵינוּ לְלַכֵּת
לְעַבְדֹת אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם הָהֵם; פֶּן יֵשׁ בָּכֶם שָׂרֵשׁ פָּרָה רֹאשׁ וְלַעֲנָה (כט, יז). רֵשׁ"י מִפְּרָשׁ שׁ"שֵׁרֶשׁ פָּרָה רֹאשׁ
וְלַעֲנָה" הוּא יַחֲדִיד "מִפְּרָה וּמִרְבֵּה רִשְׁעֵי בִקְרַבְכֶם", נִגּוּעַ בִּנְגוּעַ פּוֹשֵׁה מִן הַפְּרִט אֶל הַכֹּלֵל.

כַּנֶּגֶד "אִישׁ... אֲשֶׁר לִבָּבוּ פָּנָה הַיּוֹם מֵעַם ה' אֱלֹהֵינוּ": "כִּי אָז יַעֲשֶׂן אֶף ה' וְקִנְאָתוֹ בְּאִישׁ הַהוּא." כַּנֶּגֶד
"שַׁבֵּט": "וְהִבְדִּילוּ ה' לְרַעְיָה מִכָּל שַׁבְּטֵי יִשְׂרָאֵל."

"אֶת מִכּוֹת הָאָרֶץ הַהוּא" (כט, כא) הַמִּיּוֹחֶדֶת לַחֲלֹק שֶׁבֶט הַרְשָׁעִים יִרְאוּ "בְּנִיכֶם אֲשֶׁר יָקוּמוּ מֵאַחֲרֵיכֶם
וְהִנָּכְרִי אֲשֶׁר יָבֹא מֵאַרְצָךְ רְחוֹקָה" (שם), כֹּאשֶׁר הַבְּנִים עוֹד עַל אֲדַמְתָּם וְאִין נִכְרֵי שְׂרֹוּאָה אֵלֹא זֶה הַבֵּא
מִרְחוֹק. "שָׂרֵפָה כָּל אֲרָצָה" שֶׁבִּפְסוֹק שֶׁאַחֲרֵי (כב) יִתְפָּרֵשׁ אֶף הוּא עַל כָּל אֶרֶץ הַשֶּׁבֶט (רַבֵּנוּ בַּחֲיִי), אוֹ עַל
כָּל הָאֲדָמוֹת הַחֻקְלָאוֹת שֶׁל "הָאָרֶץ הַהוּא" (וְלֹכֵן הַשִּׁיּוֹד הוּא לִנְקֻבָּה), אוֹ שׁ"כָּל" מִשְׁמַע שֶׁהֵיכֵן שֶׁתִּהְיֶה
הַשְׂרָפָה שֶׁם הִיא תִּהְיֶה כָּלִיל. אוֹ שֶׁמֶא "כָּל אֲרָצָה" הִיא אֲמִנָּם כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּמִסּוּמֵן פֶּה מַעֲבֵר אֶל
חֹרֶבֶן כָּלִיל.

"וְאַמְרוּ כָּל הַגּוֹיִם עַל מָה עָשָׂה ה' כָּכָה לְאַרְצָךְ הַזֹּאת" (כג) וּוּדָאִי מִתְקִיִּים רַק אַחֵר מִכַּת הָאָרֶץ כּוֹלָה
וְהַגְלִיית הָעָם מֵעֲלִיָּה, כֹּאשֶׁר יִיאֲמֹר לַהֲלֹן, "וַיִּתְּשֵׁם ה' מֵעַל אֲדָמָתָם בְּאֶף וּבְחֻמָּה וּבְקֶצֶף גָּדוֹל וַיִּשְׁלַכֵם אֶל
אֶרֶץ אַחֲרֵת כַּיּוֹם הַזֶּה" (כז). "כָּל הַגּוֹיִם" הֵם בְּנֵי הָאֲרָצוֹת שֶׁאֲלֵיהֶן יִתְפָּזְרוּ הַגּוֹלִים, אוֹתָם גּוֹיִים הַמּוֹזְכְּרִים
לְעִיל, "וְהִפְיָצָה ה' בְּכָל הָעַמִּים מִקְצֵה הָאָרֶץ וְעַד קֶצֶה הָאָרֶץ" (כח, סד), וּבִסְמוּךְ, "וְהִשְׁבֵּת אֶל לִבָּבָךְ בְּכָל
הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדִּיחָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה" (ל, א). הַמַּכָּה הַכֹּלִלִית וְהַגְלוֹת בָּאוֹת אַחֵר שֶׁרַבָּה הַרְשָׁע בִּקְרִב כּוֹלֵם,
כַּנֶּגֶד "שָׂרֵשׁ פָּרָה רֹאשׁ וְלַעֲנָה".

וְכִמּוֹ שֶׁהַשּׁוֹרֵשׁ הָרַע מִסְתַּתֵּר וְהוּא פּוֹרָה בַּהֲחָבֵא וּבַחֲשָׁאִי, כִּד פּוֹשֶׁטֶת פּוֹרַעֲנוֹת בִּגְיָנוּ – בַּמִּקְרָא וּבַמִּצִּיאוֹת
– כַּמַּעֲט בַּחֲשָׁאִי וּבַהִסָּח הַדַּעַת, מֵאִישׁ עַד שֶׁבֶט וְעַד שְׁפָתָאוֹם כָּל הָאָרֶץ "כְּמַהֲפַכֵּת סֶדֶם וְעַמָּרָה" (כט,
כב).

וְשֵׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשֵׁב וְקִבְּצֶךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפִּיצְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה (ל, ג).

רש"י: וְשֵׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ – היה לו לכתוב 'והשיב את שבותך'. רבותינו למדו מכאן שהשכינה כביכול שרויה עם ישראל בצרת גלותם, וכשנגאלין הכתיב גאולה לעצמו, שהוא ישוב עמהם. ועוד יש לומר, שגדול יום קבוץ גלויות, ובקושי, כאלו הוא עצמו צריך להיות אוחז בידיו ממש איש איש ממקומו, כענין שנאמר, "וְאַתֶּם תִּלָּקְטוּ לְאֶחָד אֶחָד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (ישעיה כז, יב). ואף בגלויות שאר האומות מצינו כן, "וְשִׁבְתִּי שְׁבוֹת מוֹאָב" (ירמיה מח מז).

לימוד "רבותינו" נמצא במגילה כט, א, והוא עם "ועוד יש לומר" שמציע רש"י נועדו ליישב מדוע, בלשון מגילה שם שרש"י מצטט פה במילים קרובות, "והשיב לא נאמר אלא שָׁב". אולם מצינו, "וְה' שָׁב אֶת שְׁבוֹת אֵיזֹב" (איוב מב, י), ושם "שָׁב" תחת 'והשיב' אינו מיושב לא לפי האמור במגילה, שהרי איזב אינו ישראלי, ולא לפי הצעת רש"י, שהרי אינו אומה אלא יחיד. לכן אמנם מפרש רש"י באיזב על אתר, "שָׁב נופל לומר בענין זה, והרי הוא כאילו כתיב 'והשיב את שבות איזב'". כלומר, 'שָׁב' עשוי לשמש גם כפועל יוצא, מה שמייתר לכאורה את פירושו של רש"י פה.

אבל עיקר הקושי של רש"י הוא הכפלת "וְשֵׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ" עם "וְשֵׁב וְקִבְּצֶךָ", שאם "וְשָׁב" ראשון משמעו 'והשיב', הרי שיבה וקבוץ אמורים, ומה מוסיף שנית "וְשֵׁב וְקִבְּצֶךָ". אלא, "וְשָׁב" ראשון מתאר את תהליך השיבה ועדיין לא את השלמתה, שכן הוא פועל עומד ומשמיע שהקב"ה ישוב עמנו בדרך, כאילו גלה עמנו, או כדי לאחוז בידיו איש איש. "וְשָׁב" שני הוראתו 'לבסוף', כמו "וְשִׁבְתָּ וְכִסִּיתָ אֶת צִאֲתֶךָ" (דברים כג, יד) – לבסוף תכסה; "וְשִׁבְתֶּם וְרֵאִיתֶם" (מלאכי ג, יח) – לבסוף תראו, בדומה לניב 'סופו' ו'סוף בא' השכיח בלשון חכמים. הקב"ה ילווה את שיבת נפוצותינו וכך לבסוף יקבצנו מכל העמים.

וְאִם יִפְנֶה לְבַבְךָ וְלֹא תִשְׁמַע וְנִדְחַת וְהִשְׁתַּחֲוִית לְאֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעַבַּדְתָּם, הִגַּדְתִּי לָכֶם הַיּוֹם כִּי אֶבְרָא תִּאֲבָדוּן; לֹא תֹאֲרִיכֶן יָמִים עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֶתָּה עֹבֵר אֶת הַיַּרְדֵּן לְבֹאָה שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ. הֵעֵדְתִּי בָכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ; הַחַיִּים וְהַמָּוֶת נָתַתִּי לְפָנֶיךָ, הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה, וּבְחִרְתָּ בְּחַיִּים לְמַעַן תַּחְיֶה אֶתָּה וְזֶרְעֶךָ (ל, יז-יט).

רש"י, יט: הֵעֵדְתִּי בָכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ – שהם קיימים לעולם, וכאשר תקרה אתכם הרעה יהיו עדים שאני התרתי בכם בכל זאת. דבר אחר, הֵעֵדְתִּי בָכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ, אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל, הסתכלו בשמים שבראתי לשמש אתכם, שמא שנו את מדתם, שמא לא עלה גלגל חמה מן המזרח והאיר לכל העולם, כענין שנאמר "וְזָרַח הַשֶּׁמֶשׁ וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ" (קהלת א, ה); הסתכלו בארץ שבראתי לשמש אתכם, שמא שנתה מדתה, שמא זרעתם אותה ולא צמחה, או שמא זרעתם חטים והעלתה שעורים? ומה אלו שנעשו לא לשכר ולא להפסד – אם זוכין אין מקבלין שכר ואם חוטאין אין מקבלין פורענות – לא שנו את מדתם, אתם שאם זכיתם תקבלו שכר ואם חטאתם תקבלו פורענות על אחת כמה וכמה.

הפירוש הראשון הוא פשוטו של מקרא, והדבר האחר הוא מדרשו, מן הספרי להאזינו על הכתוב שם, "הֵאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֶדְבָּרָהּ, וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אֲמָרִי פִי" (להלן לב, א). אלא ששם כותב רש"י בד"ה האזינו השמים, "שאני מתרה בהם בישראל ומהיו אתם עדים בדבר... וכן וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ", כפשוט, בלי להזדקק למדרש. גם בסדר וילך, על הכתוב, "וְאֶדְבָּרָהּ בְּאֲזִנֵּיהֶם אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאֶעֱיֶדָה בָּם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ" (לא, כח), עולים דבריו עם פירושו הראשון כאן. מקשה שם רש"י בד"ה ואעידה, "ואם תאמר הרי כבר העיד למעלה, הֵעֵדְתִּי בָכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ", ומשיב, "התם לישראל אמר, אבל לשמים ולאֶרֶץ לא אמר, ועכשיו בא לומר 'הֵאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וגו'". תשובתו מספיקה ונצרכת רק אם "הֵעֵדְתִּי בָכֶם וגו'" ו"וְאֶעֱיֶדָה בָּם וגו'" שניהם העמדת עדים. אבל אם "וְאֶעֱיֶדָה בָּם" הוא העדאה בישראל שיסתכלו בשמים ובארץ, אין בה אמירה לשמים ולאֶרֶץ. ואם "הֵעֵדְתִּי בָכֶם" הוא ההעדאה, יש לומר ש"וְאֶעֱיֶדָה בָּם", בניגוד, הוא בוודאי עדות ולפיכך עניינו חדש.

הרי שלמרות שהמדרש נדרש במקום אחר, כאן בלבד נצרך לו רש"י, מפני שכאן ההתראה שעליה שייכת עדות, "וְאִם יִפְנֶה לְבַבְךָ... הִגַּדְתִּי לָכֶם הַיּוֹם וגו'", קודמת אל "הֵעֵדְתִּי וגו'", ואילו בנוהג שבעולם אין מכמינים עדים על תביעה והתראה אלא מזמינים אותם תחילה בלשון 'אתם עדיי'. אלא, "הֵעֵדְתִּי" הוא כמדרשו העדאה ודרבון לבחירה ראויה, מוסב לאחריו על "הַחַיִּים וְהַמָּוֶת נָתַתִּי לְפָנֶיךָ... וּבְחִרְתָּ בְּחַיִּים" – שמים ואֶרֶץ לא שינו ואף אתם אל תשנו ותקלקלו. (אין להקשות מדוע אם כן "הֵעֵדְתִּי" מוטה עבר, שכן רווח העבר בדיבור על פעולות הנפעלות ונשלמות מיד באותו דיבור, כמו "הִגַּדְתִּי הַיּוֹם לָהּ אֶלְהִידָה" (דברים כו, ג), בהיגד הזה עצמו; אך ראה משכיל לדוד.) אבל בסדר וילך ובהאזינו קדמו העדים להתראה, הלא היא "הַצֹּר תָּמִים פְּעֻלָּו" (דברים לב, ד) ואילך, ולפיכך הניח שם רש"י את הכתובים כפשוטם.